

Розділ 1. Безперервна інформаційно-бібліотечна освіта: вчора, сьогодні, завтра

УДК 02+001.102 (477)

Соляник Алла Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Харківської державної академії культури
м. Харків, Україна

100 РОКІВ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ ТА ВИКЛИКИ

Узагальнення специфіки основних історичних етапів розвитку системи вищої бібліотечної освіти в Україні, визначення головних здобутків та проблем дозволяє точніше спрогнозувати моделі й вектори її подальшої еволюції, визначити стратегічні орієнтири підвищення якості й конкурентоспроможності бібліотечних кадрів в умовах євроінтеграції та цифрових трансформацій глобального комунікаційного простору.

17 вересня 2025 р. виповнюється 100 років з дня започаткування інституціоналізованої вищої бібліотечної освіти в Україні. Точкою відліку цієї події є прийняття Радою народних комісарів УРСР офіційної постанови № 47/394 від 17 вересня 1925 р. «Про утворення факультету політосвіти при ХІНО», згідно з якою у структурі Харківського інституту народної освіти (ХІНО) з 1925/26 н. р. було утворено новий підрозділ – факультет політичної освіти, що складався із двох відділів – шкільно-курсowego та бібліотечного. У цьому ж році на бібліотечний відділ було здійснено перший набір майбутніх бібліотечних фахівців вищої кваліфікації [1].

Перший етап історії розвитку вищої бібліотечної освіти – етап зародження (XIX ст. – 1920-ті рр.) – характеризується синкретичністю її змістових та структурних складових. Початок цього етапу пов'язаний з діяльністю видатного українського бібліографа, бібліотекознавця, мовознавця, педагога Павла Ярковського (1781-1845 рр.), який першим на теренах України викладав у Вищій Волинській гімназії (згодом перейменованої на Кременецький ліцей) курс бібліографії у 1809-1825 рр. Зміст курсу охоплював історію книги і бібліотечної справи, мав розділи з каталогізації, комплектування та зберігання бібліотечних фондів. Важливо підкреслити, що початок XIX ст. – це час зародження європейської вищої бібліотечної освіти, адже перші кафедри бібліографії виникли у 1818-1918 рр. на історико-філологічних факультетах польських, австрійських та французьких університетів. Послідовники П. Ярковського, які також викладали курс бібліографії у Віленському, Краківському, Варшавському університетах (О. Богаткевич, Е. Брандке, Й. Мушковський, Й. Лелевель, К. Естрейхер-старший, якого називають «батьком польської бібліографії»), визнавали здобутки та високу кваліфікацію П. Ярковського як першого лектора цієї навчальної дисципліни і використовували його досвід у власних розробках [2].

На теоретичному рівні необхідність запровадження вищої бібліотечної освіти доводили провідні українські бібліотекознавці Л. Хавкіна (1871-1949) та К. Рубинський (1860-1930), які вивчали кращий зарубіжний досвід щодо організаційних та когнітивних складових підготовки бібліотекарів, зокрема й на бібліотекознавчих кафедрах університетів. Узагальнення досягнень з обслуговування користувачів кращих бібліотек Західної Європи та США дозволили Л. Б. Хавкіній написати перший навчально-практичний посібник з бібліотекознавства «Библиотеки, их организация и техника» (1904), який у 1905 р. отримав золоту медаль на Всесвітній виставці в Льєжі (Франція), ставши першим навчальним виданням бібліотекознавчої тематики [3]. Але розпочати розбудову системи підготовки бібліотекарів вищої кваліфікації на державному рівні вдалося лише після встановлення на теренах України влади більшовиків, які розуміли потужний виховний та пропагандистський потенціал публічних бібліотек і не випадково запровадили вищу бібліотечну освіту саме на базі факультетів політичної освіти.

Варто зауважити, що перша спроба готувати бібліотекарів вищої кваліфікації силами закладу вищої освіти належить до 1921 р., коли в структурі Одеського інституту народної освіти розпочав роботу музейно-архівно-бібліотечний відділ. Але скрутне фінансове становище, організаційна незабезпеченість навчального процесу, відсутність кваліфікованого викладацького складу призвели до закриття відділу і переведення студентів до інших факультетів інституту [1]. Це свідчить про важливість підготовки не лише бібліотечних фахівців, але й науково-педагогічних кадрів в галузі бібліотекознавства як умови якісного кадрового забезпечення випускових бібліотекознавчих кафедр.

Саме такі умови було створено на базі Харківського інституту народної освіти, коли Народний Комісаріат Освіти УРСР запросив з Києва досвідчених бібліотекознавців Н. Фрідьєву та Д. Ігудесман. Протоколом Правління ХІНО від 14 вересня 1928 р. Н. Фрідьєву призначили керівником бібліотечної секції та штатним викладачем бібліотекознавчих дисциплін, а Д. Н. Ігудесман – штатним викладачем бібліотечної секції ХІНО [1]. Свідченням синкретичності вищої бібліотечної освіти на етапі її зародження було й те, що цикл бібліотекознавчих дисциплін починав викладатися в ХІНО лише на 3-4 курсах навчання, перші два роки студентів готували як політосвітніх працівників. В часи українського відродження обов'язковими умовами для вступу на бібліотечну спеціальність було: володіння українською мовою; мінімальна підготовка із соціально-економічних дисциплін; не менше 1 року стажу політосвітньої або громадської роботи. Головне завдання книжково-бібліотечної секції полягало «у підготовці робітників-керівників книжково-бібліотечної роботи (інспекторів, методистів), завідувачів окремими бібліотеками й робітників державних політосвітніх бібліотек» [1, с. 127]. Випускники отримували кваліфікацію бібліотекаря всіх типів, організатора-методиста бібліотечної роботи, інспектора бібліотечної роботи, завідувача бібліотекою.

Другий етап історії вищої бібліотечної освіти в Україні характеризується інституціоналізацією державної централізованої системи підготовки бібліотечних фахівців (1930-1960-ті рр.). У 1931 р. у Всеукраїнському інституті комуністичної освіти (ВУКО) під керівництвом Н. Фрідьєвої було створено бібліотечний факультет і кафедру бібліотекознавства, відкрито аспірантуру за такими напрямками: методика роботи з читачем,

дитяча література, бібліографія. Розширюється географія та форми підготовки бібліотечних кадрів: 1 вересня 1934 р. у Києві відкривається філія ВУКО у формі вечірнього бібліотечного факультету без відриву від виробництва з трирічним терміном навчання; у 1935 р. ВУКО реорганізовано в Українській бібліотечний інститут (УБІ), який структурно мав три факультети: працівників масових, дитячих бібліотек; перепідготовки бібліотечних працівників без відриву від виробництва; у 1939 р. УБІ було реорганізовано в Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ), в структурі якого створено три факультети: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек, починає функціонувати заочне та вечірнє відділення, що створює можливості суттєвого збільшення обсягів підготовки фахівців без відриву від виробництва.

Після закінчення Другої світової війни, з 1 червня 1947 р. було відновлено повноцінну підготовку бібліотечних кадрів в ХДБІ, який розпочав свою роботу в складі трьох факультетів: бібліотекознавства; бібліографії; бібліотек для дітей та юнацтва з набором на денне відділення 250 осіб, на заочне – 300. Важливими віхами системної розбудови вищої бібліотечної освіти є: відкриття в 1960 р. у Києві заочного відділення ХДБІ, на базі якого в 1968 р. утворюється Київський державний інститут культури; реорганізація 1964 р. ХДБІ в Харківський державний інститут культури (ХДІК); у 1970 р. було відкрито Рівненський культурно-освітній факультет КДІК з набором 60 осіб на денну та 120 – на заочну форми навчання; в 1979 р. створено самостійний ЗВО – Рівненський державний інститут культури з потужним бібліотечним факультетом; у 1971 р. було відкрито Миколаївський культурно-освітній факультет КДІК; у 1971 р. у КДІК відкрито аспірантуру зі спеціальності «Бібліотекознавство і бібліографія» з денною та заочною формами навчання, яка зіграла суттєву роль у підготовці викладачів для бібліотечних факультетів інститутів культури, створено умови для переходу до третього етапу розвитку вищої бібліотечної освіти України – етапу формування регіональних освітньо-наукових шкіл (1980-2000 рр.). Цьому процесу сприяли такі об'єктивні чинники: фундаменталізація вищої бібліотечної освіти, перші захисти докторських дисертацій українськими бібліотекознавцями А. Чачко, В. Ільганаєвою, М. Слободяником, Н. Кушнарєнко, які розпочали активне формування власних наукових шкіл. У 1990-х рр. розпочалася активна інформатизація суспільства та автоматизація бібліотечних технологій, яка зумовила посилення інформаційної та соціокомунікаційної складових у змісті підготовки бібліотечних фахівців, прискорила інтелектуалізацію бібліотечної професії, диверсифікацію наукових та освітніх спеціальностей (започаткування в середині 1990-х рр. на базі бібліотечних факультетів нової спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність»). Відкриття в середині 1990-х рр. аспірантури, докторантури та спеціалізованих вчених рад з правом захисту докторських (кандидатських) дисертацій в Харківському та Київському інститутах культури зі спеціальностей: «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство», «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» суттєво активізувало формування регіональних бібліотекознавчих шкіл. Нині склалося ядро лідерів київської (Т. Долбенко, Т. Ківшар, Т. Новальська, В. Медведєва, В. Загуменна) та харківської (І. Давидова, А. Соляник, Л. Філіпова, В. Маркова) освітньо-

наукових шкіл, рівненської бібліографічно-документознавчої школи під керівництвом Г. Швецової-Водки.

Одночасно формується ядро фахових наукових журналів та збірників наукових праць як основа розвитку та диверсифікації каналів наукової комунікації: якщо у 1964-1992 рр. в Україні видавався єдиний республіканський науково-методичний збірник «Бібліотекознавство і бібліографія», то в 1990-ті роки їх стало 5: «Бібліотечний вісник» (1993); «Вісник Книжкової палати України» (1996); «Бібліотечна планета» (1998); «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (1998); «Вісник Харківської державної академії культури» (1999); у 2000-ні додалися нові видання: «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» (2004); Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство (2008); «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук» (2018).

З прийняттям у 2014 р. Закону України «Про вищу освіту» розпочинається етап інноваційних перетворень системи вищої бібліотечно-інформаційної освіти, що триває й понині. Інноваційні перетворення цього етапу зумовлені євроінтеграційним курсом України, який передбачає зміну базових принципів організації освітнього процесу на засадах формування у здобувачів вищої освіти не набору знань, а системи компетентностей; запровадження моделі «суб'єкт-суб'єктного навчання», коли викладач і студент стають партнерами, спільно реалізуючи реальний дослідницький проєкт; постійне вдосконалення методик викладання через активне впровадження інтерактивних освітніх технологій; міжнародну мобільність викладачів та здобувачів, перехід на безперервну освіту через запровадження моделі «Освіта протягом життя».

Серед сучасних викликів, які потребують термінового реагування усіх суб'єктів системи вищої бібліотечно-інформаційної освіти України, є її непривабливість для абітурієнтів внаслідок низької оплати праці бібліотекарів на фоні постійно зростаючих вимог до рівня їхньої кваліфікації в умовах цифровізації суспільства; нові критерії оцінки діяльності сучасних ЗВО: академічна репутація, відгуки випускників про якість освіти, показники їхнього працевлаштування (має бути не менше 65%); висока репутація випускників серед роботодавців; результативність дослідницької діяльності ЗВО, комерціалізація наукових послуг і зростання показників поповнення спецфонду на основі їхнього надання; рейтингова система оцінки ЗВО на основі кількості цитувань праць викладачів та ступені інтегрованості їхніх наукових здобутків у світовий освітній простір.

Стратегічними перспективами розвитку конкурентоздатної вищої бібліотечно-інформаційної освіти є: універсалізація контенту бакалаврських освітніх програм зі спеціальності В13 Бібліотечна, інформаційна та архівна справа, гнучкість їхньої варіативної складової в умовах цифрової конвергенції архівів, музеїв, бібліотек, інших документно-комунікаційних установ; запровадження системи навчання, яка забезпечує можливість отримання здобувачами вищої освіти подвійних дипломів, що підвищить можливості працевлаштування та затребуваність фахівців на ринку праці; розробка міждисциплінарних магістерських освітніх програм, спрямованих на підготовку фахівців, затребуваних для

післявоєнної відбудови країни, зокрема через поцифрування національного культурного надбання, створення Національної електронної бібліотеки України.

Джерела:

1. Бабкова Н.В. Запровадження вищої бібліотечної освіти в Україні у другій декаді ХХ ст. // Вісник Харків. держ. акад. культури. 2024. Вип. 65. С. 121-142.
2. Гуменчук А.В. Вища бібліотечно-інформаційна освіта: еволюційні трансформації та закономірності розвитку : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 284 с.
3. Капустіна Н.І. Любов Борисівна Хавкіна // Українська бібліотечна енциклопедія. URL : <https://surl.li/pcsovk>
4. Рябуха Н.О., Бабкова Н.В., Щербань А.Л. Харківська державна академія культури впевнено крокує до 100-річчя (1929–2024) // Харківська державна академія культури : до 95-річчя з дня заснування : монографія / [авт. кол.: Н. Рябуха та ін.; за наук. ред. Н. О. Рябухи ; відп. ред. А. А. Соляник] ; М-во культури та стратегіч. комунікацій України, Харків. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2024. 277 с.

УДК 027:378.147(477)

Загуменна Віра Вікторівна

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри артменеджменту та івент-технологій

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

м. Київ, Україна

БЕЗПЕРЕРВНА БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Термін «безперервна освіта» в загальному контексті часто використовується як навчання впродовж життя, яке передбачає навчальну діяльність людей незалежно від їхнього віку, місця знаходження та незалежно від методів навчання. Мова йде про підхід до освіти, коли людина безперервно навчається, розвиває свої навички та компетентності, що сприяє просуванню в кар'єрі, можливості навчатися у свій вільний час, використовувати різноманітні дистанційні (онлайн) методики навчання тощо. В умовах повсюдних та постійних трансформаційних змін в сучасному суспільстві саме безперервна (в тому числі і бібліотечна) освіта є тим напрямом діяльності, який дає можливість реагувати на постійні виклики та всілякі інформаційні загрози.

В Україні безперервна бібліотечно-інформаційна освіта почала набувати розвитку саме за часів незалежності України та із заснуванням у 1995 році Української бібліотечної асоціації (УБА) й прийняттям та затвердженням 1996 року Кодексу етики бібліотекаря. У ньому наголошувалося на необхідності постійного удосконалення знань, вмінь та навичок бібліотечних фахівців щодо бібліотечно-інформаційних процесів, організації суспільного використання документально-інформаційних ресурсів та ін.